

DOI: 10.32844/2222-5374-2020-107-5-1.20

УДК: 343.4

Єрмаков Ю. О.,

кандидат юридичних наук, доцент

ПОШУКОВІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЮВАНИХ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ НАДР

Актуальність статті полягає в тому, що організований та латентний характер кримінальних правопорушень, що вчинюються у сфері використання та охорони надр, їх розповсюдженість та неефективність державної системи протидії незаконному надрокористуванню, обумовлює застосування сил та засобів ОРД в процесі виявлення та попередження зазначених кримінальних правопорушень. Виокремлюючи місця та об'єкти пошукової діяльності необхідно зазначити, що вони стають такими тільки за наявності певних ознак, оскільки саме наявність ознак у зовнішній характеристиці особи, предмета, документа дозволяють припускати про їх місце (участь) у злочинній діяльності. У статті розглянуті пошукові ознаки підготовки та вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр, за наступними категоріями (та ефективність використання під час пошукової діяльності), а саме: технологічні ознаки; суб'єктивні ознаки осіб, як об'єктів пошуку; правові ознаки; об'єктивні ознаки; ознаки, що свідчать про створення (функціонування) злочинного ланцюга у сфері використання та охорони надр; ознаки, що свідчать про вчинення злочину на певній технологічній стадії надрокористування; документальні ознаки (ознаки технічної, інтелектуальної підробки або підлогу документів, порушення правил документообігу); організаційні ознаки (що свідчать про внесення змін до певних організаційних процедур, процесів; що свідчать про відсутність (навмисну або випадкову) необхідних організаційних процедур; що свідчать про формальність (або закритість) проведення окремих організаційних заходів); економічні ознаки (ознаки порушення фінансового законодавства; ознаки порушення бухгалтерської дисципліни; ознаки штучних змін економічних показників. Зазначені ознаки у більшості напряму не вказують на конкретний факт підготовки (вчинення) кримінального правопорушення або на конкретних осіб, які готують (вчинюють) кримінального правопорушення, але виявивши певні ознаки, можна із значною долею вірогідності визначити спосіб вчинення кримінального правопорушення та можливих фігурантів (або принаймні значно звузити їх коло).

Ключові слова: сфера використання та охорони надр, кримінальне правопорушення, виявлення, ознаки.

Актуальність теми. Організований та латентний характер кримінальних правопорушень, що вчинюються у сфері використання та охорони надр, їх розповсюдженість та неефективність державної системи протидії незаконному надрокористуванню, обумовлює застосування сил та засобів ОРД в процесі виявлення та попередження зазначених кримінальних правопорушень. Виокремлюючи місця та об'єкти пошукової діяльності необхідно зазначити, що

вони стають такими тільки за наявності певних ознак, оскільки саме наявність ознак у зовнішній характеристиці особи, предмета, документа дозволяють припускати про їх місце (участь) у злочинній діяльності. Виявлення кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр здійснюється (за результатами аналізу матеріалів оперативних та кримінальних проваджень) саме за напрямком «від ознак – до особи та факту кримінального правопорушення» (45,5%); на другому місці напрямком «від факту кримінального правопорушення – до особи» (26,8%); на третьому місці напрямком «від особи – до факту кримінального правопорушення» (19,7%). Зазначене вище підтверджує необхідність виокремлення, індивідуалізації під час виявлення кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр інструментарію оперативних підрозділів – пошукових ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує ряд наукових розробок присвячених дослідженню проблемних питань державного контролю сфери використання та охорони надр. Вагомий внесок у вивчення досліджуваної проблеми зробили такі вчені, як О.О. Шаповалов, С.І. Ніколаюк, Е.Р. Зельдіна, Г.В. Завгородня. Розглядаючи наукові праці, присвячені вивченню питань щодо пошукових ознак [1, с. 183–187; 2, с. 421–422], можна зробити висновок, що розглядаються ознаки наступних категорій: об'єктивні (технологічні), наприклад, ознаки підробки, що визначаються при візуальному огляді, дослідженні або експертизі; суб'єктивні (умовно їх можна позиціонувати як організаційні) наявність яких обумовлюється діяльністю осіб в процесі організації злочину і які виникають саме в процесі злочинної діяльності. Ряд науковців розглядали окремі ознаки кримінальних правопорушень у сфері надрокористування: Ю.А. Казанцев визначив ознаки незаконного обігу дорогоцінних металів та каміння, Л.С. Хмуровська виокремила ряд ознак незаконного обігу бурштину, А.С. Вербієць розглядав ознаки незаконного видобутку бурштину.

Метою статті є виокремлення пошукових ознак кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр.

Виклад основного матеріалу. Кожна група пошукових ознак може бути реалізована стосовно специфіки дій осіб, які вчинюють ті або інші види кримінальних правопорушень у сфері охорони та використання надр. Тобто, виявлення осіб та фактів, що становлять оперативний інтерес, відбувається за невстановленими і наперед індивідуально невизначеними ознаками (виявлення об'єкта здійснюється за ознаками, які задані не матеріалами конкретного кримінального провадження, а на основі загальних уявлень про нього. В цьому випадку розпізнавання досягається шляхом порівняння ознак, властивих тому або іншому об'єкту, з ознаками окремих видів кримінальних правопорушень. В результаті надходить орієнтуюча інформація і робиться певне припущення, що об'єкти з виявленими ознаками мають відношення до певного акту протиправної поведінки, тобто встановлюється формальна тотожність виявлених ознак з абстрактною моделлю протиправного діяння, що існує в свідомості оперативного працівника. Власне, ознака може бути і не чітким слідом (відображенням), а сприйматися як така тільки суб'єктом (слідчим або оперативним працівником), який має спеціальні знання та «позитивну професійну деформацію» (тобто сприймає оточуючу обстановку та інформацію з точки зору можливого злочинного впливу на неї) [3, с. 111].

Оскільки ознак, що свідчать про вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр безкінечна множина, то ми пропонуємо їх власну класифікацію в залежності від етапу незаконної діяльності (наголошуємо на тому, що нами досліджувалися випадки саме активного здобування інформації про факти кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр, а не надходження заяв та повідомлень).

На етапі підготовки до незаконного видобування корисних копалин, пошуковими ознаками є:

– технологічні: викопування каналів, пристосованих для забезпечення водою мотопомп, створення видимості підготовчих робіт з попереднього геологічного вивчення територій майбутніх розробок, оцінки характеру та структури запасів корисних копалин (це забезпечує видимості її законного характеру) [4, с. 202]; недотримання вимог вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки розвіданих родовищ, будівництва і експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин; недостовірне визначення кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів [5, с. 79]; самовільне проведення геологічних досліджень, розвідок, обстежень порожнин ділянок надр; відсутність проектної документації щодо геологічного вивчення надр (яка пройшла у встановленому порядку експертизу); проходка шурфів без попереднього складування дерново-підзолистих ґрунтів рослинного шару (до копання шурфів залучають технічні засоби - малооб'ємні екскаватори чи бульдозери, що знімають розкривні породи [6, с. 119]); невідповідність геологорозвідувальних робіт геологічним завданням та замовленням, а також проектам з проведення таких робіт державним програмам з геологічного вивчення надр; не обґрунтованість напрямів пошукових, розвідувальних та інших робіт по геологічному вивченню надр [7, с.167]; незабезпечення наявності не менше 2-х окремих виходів на поверхню, огороження устя похилої виробки (з метою недопущення падіння людей з висоти), незабезпечення провітрювання підземних виробок за допомогою вентиляторних установок, визначення зон, небезпечних за проривом води і газів, обвалення гірських порід тощо [5, с. 84]; ознаки підготовки поверхні землі (в основному у видаленні родючого шару, виведенні поверхневих вод), осушенні (в разі потреби) родовища, його розкритті (спорудженні траншей), виконанні розкривних робіт (у тому числі відвальних робіт) [8, с. 188]; проведення пробної розвідки перспективної ділянки не шнековим буром, а мотопомпою, з закладкою пробних свердловин по профілю або навмання (застосування такого пошукового методу називають - «биття пробок») [6, с. 120];

– правові ознаки: значна кількість наявних ліцензій на дослідно-промислову розробку при не значній кількості ліцензій на промислову розробку родовищ чи конкретних свердловин; відсутність дозволу на користування ділянкою надр, проекту розробки родовищ корисних копалин, будівництва гірничодобувного об'єкта чи підземної споруди, не пов'язаної з видобуванням корисних копалин [9] за наявності надання підприємствам та громадянам гірничих відводів [5, с. 22]; відсутність дозволу на спеціальне надрокористування [4, с. 200], акту (що засвідчує гірничий відвід), затвердженого проекту планів гірничих робіт, геологічного вивчення та охорони надр, проекту відведення земель; надра та корисні копалини, які в них зосереджені, не є вилученими із цивільного та господарського обороту (тобто не можуть бути предметом угод та іншим чином переходити від одного

суб'єкта до іншого в межах цивільного та господарського обороту) [5, с. 52]; неможливість правомірного використання земельної ділянки обмежується юридичними ознаками – цільовим призначенням (метою зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд, ведення сільськогосподарських робіт тощо); відсутність у СГ документів, що підтверджують його право здійснювати даний вид діяльності; виявлення в особи, яка здійснює видобувну діяльність, ліцензій, дозвільних, установчих, бухгалтерських чи інших документів з ознаками підробки [10, с. 47]; незаконне змінення основного цільового призначення надрової ділянки, її правового режиму, якщо відсутні підстави для вказаних змін, або недодержаний сам порядок такого змінення, його оформлення або такі дії здійснює суб'єкт, не правомочний розпоряджатися надрами, але який присвоїв собі таке право [7, с. 165];

– екологічні ознаки: експлуатація родовищ корисних копалин з порушенням екологічних вимог проектів та планів розробки; не проходження обов'язкової екологічної експертизи; не обладнання будівель, приміщень, виробничих майданчиків з урахуванням шкідливості виробництва (не відповідність вимогам екологічних норм);

– організаційні ознаки: розташування такого виробітки у безпосередній близькості від берега водосховища та житлових будинків, що загрожує падінням у нього сторонніх осіб, які так само можуть опинитися під завалами піску [11, с. 80]; дорозвідка родовищ корисних копалин, що розроблюються поза межами вже отриманого гірничого відводу; геологічне вивчення родовища без отримання гірничого відводу (ст. 20 КУпН [12]); на підставі гірничого відводу без отримання земельного відводу і без погодження із землекористувачем (ст. 97 ЗК України [13]); відсутність фахівців у суб'єкта господарювання, які мають відповідну геологічну або гірничотехнічну освіту та професійну підготовку з проведення підготовчих робіт по видобуванню корисних копалин (що засвідчується документами державного зразка); відсутність обладнання, машин та механізмів, що виготовлені у відповідності до стандартів або технічних умов (зазначеними в інструкції з експлуатації), згідно з галуззю застосування під час використання надр; відсутність технологічних засобів для видобутку, експлуатація яких відповідає вимогам нормативно-технічної документації заводу-виготовлювача, ремонтній документації, вимогам з охорони праці та довкілля [14, с. 17].

Безпосередньо на етапі видобутку корисних копалин зазначені категорії пошукових ознак мають дещо інше змістовне наповнення. На цьому етапі до таких ознак відносяться:

– технологічні: порушення встановлених технологічних вимог під час відокремлення гірничих порід (або корисних копалин від масиву з одночасним її механічним або вибуховим розпушенням); навантаження гірничої маси в засоби транспорту, транспортування гірничої маси з вибоїв на промисловий майданчик залізничним транспортом, автомобілями, конвеєрами, скіповими підйомниками, гідротранспортом, підвісними канатними дорогами, розміщення пустих порід у відвалах, планування відвалів [8, с. 188], що призводить до невиправданих втрат корисних копалин, зниження їх якості, надмірного руйнування ґрунтового покриву та забруднення навколишнього природного середовища; розміщення видобутих гірських порід і корисних копалин таким чином, що це призводить до шкідливого впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я населення; незбереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин, які можуть бути використані при

розробці родовищ та в інших цілях; не ліквідацію у встановленому порядку виробок і свердловин, які не підлягають подальшому використанню [12]; надкористування, яке здійснюється землевласником і землекористувачем в межах наданих їм земельних ділянок без отримання спеціального дозволу (ліцензії) та гірничого відводу (поза господарських та побутових потреб відносно корисних копалин не місцевого значення: глибина розробки копалин і торфу більше 2 метрів, прісних підземних вод більше 20 метрів; застосування спеціальних технічних засобів, які призводять до небажаних змін навколишнього природного середовища [12]); відсутність повноти й вірогідності вихідних даних про кількість та якість запасів основних і спільно залягаючих корисних копалин і компонентів, що містяться в них; недотримання під час дослідної експлуатації ділянок надр технологій, які б забезпечували необхідне їх вивчення, не знижуючи при цьому промислову цінність родовищ корисних копалин або екологічну цінність надрових ділянок, що не містять корисних копалин промислового значення [7, с. 165–167]; знищення або пошкодження геологічних об'єктів, що становлять особливу цінність, спостережних режимних свердловин, маркшейдерських і геодезичних знаків; наднормативні втрати і погіршення якості корисних копалин; вибіркоче відпрацювання багатих ділянок родовищ; псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин в результаті проведення незаконних гірничих робіт; відсутність механізму збереження та обліку корисних копалин, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються; нераціональне використання розкривних порід і відходів виробництва; небезпечне для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт [12]; не додержання встановлених квот на видобуток корисних копалин [5, с. 80–81]; порушення геологічної структури ділянки місцевості; утворення розробок, кар'єрів, шурфів; сліди від застосування знарядь добування корисних копалин як із надр, так і тих, що виходять на поверхню (маркшейдерські, шанцеві, каменярні, бурові, спеціальні добувні пристрої, драги, сліди транспортних засобів, що залишаються на шляху перевезення та в місцях утилізації, складування й переробки відходів та матеріалів, після гірничо-геологічних робіт (автомобілотранспорту, тракторів, будівельних та інших спеціальних самохідних машин і механізмів (екскаваторів, грейдерів тощо), несамостійного транспорту (саней, ручних тачок, возів тощо) [15, с. 85];

– правові ознаки: користування надрами за межами гірничого відводу або після закінчення терміну дії спеціального дозволу; здійснення виду користування надрами, не зазначеного у дозволі; видобування корисних копалин, які не зазначені у дозволі; передача права користування надрами іншій особі; порушення технології видобування та переробки корисних копалин; недотримання вимог щодо якості продукції або робіт [5, с. 76]; невиконання обов'язків експлуатувати природний об'єкт у відповідності до його цільового призначення (яке встановлено правовим режимом визначеної ділянки надр) [9]; нижчі показники видобутку від проектних або раптові падіння рівня видобутку сировини без видимих причин; наявність розбіжностей між отриманими ліцензіями та фактичною кількістю гірничих розробок; передача гірничого відводу іншій особі, використання не за метою, самовільне розширення його меж; наявність гірничого відводу на розробку родовища корисних копалин під час використання відпрацьованих гірничих виробок або надр для будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин [5, с. 77–78]; самовільне розширення меж

територій родовищ; здійснення під виглядом дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин промислового їх видобування тощо [16, с. 28]; передчасне знищення документів, термін зберігання яких не закінчився, систематичне порушення правил заповнення документів, що дає можливість фальсифікувати показники [10, с. 14];

– екологічні ознаки: скидання відпрацьованих вод підприємствами добувної, збагачувальної та переробної промисловості (що призводить до значних збитків та погіршення стану навколишнього природного середовища); недотримання природоохоронних вимог [7, с. 112];

– організаційні ознаки: значне у порівнянні з гірничим відводом збільшення площ видобування корисних копалин, розширення їх спектру до непередбачених спеціальним дозволом видів, приймання на зберігання та збут незаконно видобутих іншими суб'єктами корисних копалин відповідно до тих видів, щодо яких підприємство має спеціальний дозвіл [4, с. 202]; придбання за суттєво заниженими цінами добувними підприємствами корисних копалин (незаконно видобутих іншими особами) та їх змішування із законно видобутими [4, с. 202]; не ведення геологічної, геофізичної, маркшейдерської і виконавчо-технічної документації, не збереження її, а також зразків гірських порід і руд, дублікатів проб [14, с. 17]; відсутність обліку стану і руху запасів корисних копалин; видобування здійснюване кар'єрним способом без встановлення попереджувальних знаків і споруд та з порушенням при цьому техніки безпеки; не відображення результатів проведених робіт з пошуку (розвідки) корисних копалин та рекомендації з їх використання у геологічних звітах із розвідки родовищ [14, с. 17].

Висновки. Аналізуючи виокремлені нами пошукові ознаки підготовки та вчинення кримінальних правопорушень у сфері використання та охорони надр, ми визначаємо їх категорії (та ефективність використання під час пошукової діяльності на думку респондентів), а саме: технологічні ознаки (зміни процесів підготовки до видобування та власне видобування корисних копалин) (64,4%); суб'єктивні ознаки осіб, як об'єктів пошуку (специфічні навички, вміння та досвід як легальної, так і незаконної діяльності у сфері використання та охорони надр); поведінкові ознаки особи (65,2%); правові ознаки (побічні та прямі ознаки, що вказують на порушення вимог нормативних актів, які регламентують сферу використання та охорони надр)(12,6%); об'єктивні ознаки (ознаки, що свідчать про конкретні факти (наприклад, наявність спецтехніки у місці, де вона не повинно знаходитися) (40,3%); ознаки, що свідчать про створення (функціонування) злочинного ланцюга у сфері використання та охорони надр (14%); ознаки, що свідчать про вчинення злочину на певній технологічній стадії надрокористування (5,4%); документальні ознаки: ознаки технічної підробки документів (4%); ознаки інтелектуальної підробки документів (8,3%); ознаки підлогу документів (12,2%); ознаки порушення правил документообігу (13%); організаційні ознаки: ознаки, що свідчать про внесення змін до певних організаційних процедур, процесів (9%); ознаки, що свідчать про відсутність (навмисну або випадкову) необхідних організаційних процедур (9%); ознаки, що свідчать про формальність (або закритість) проведення окремих організаційних заходів (9,4%); економічні ознаки: ознаки порушення фінансового законодавства; ознаки порушення бухгалтерської дисципліни (8,6%); ознаки штучних змін економічних показників (4,3%). Зазначені ознаки у більшості напряму не вказують на конкретний факт підготовки (вчинення) кримінального правопорушення або на конкретних осіб, які готують (вчинюють) кримінального

правопорушення, але виявивши певні ознаки, можна із значною долею вірогідності визначити спосіб вчинення кримінального правопорушення та можливих фігурантів (або принаймні значно звужити їх коло).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шаповалов О. О. Оперативний пошук ознак латентних злочинів у сфері господарської діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3 (9). С. 183-187.
2. Лісовий А.Г. Особливості виявлення та документування злочинів у сфері обігу дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння // Оперативно-розшукова діяльність (особлива частина): *навчальний посібник*: за заг.ред. Б.В Щура. Львів: ЛьвДУВС, 2010.С. 416-435.
3. Шаповалов О. О. Пошукові ознаки злочину. *Теоретичний аналіз і наукові дослідження юриспруденції у світовій науці: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 16–17 грудня 2016 р.). К. : Науково-дослідний інститут публічного права, 2016. С. 110-112.
4. Максименцев М. Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування; дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 267 с.
5. Нетеса Н. В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Х., 2012. 233 с.
6. Волненко С. О., Мельничук Г.В., Курепа Я.С. Старательські способи видобутку бурштину в українському поліссі. *Вісті Донецького гірничого інституту*. 2017. № 1 (40). С. 118-123.
7. Шем'яков О. П. Правове регулювання використання та охорони надр: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Х., 2003. 208 с.
8. Дудоров О.О., Комарницький М.В., Калмиков Д.О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні: *монографія*. Суми : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.
9. Про видобування і переробку уранових руд; Закон України від 19 листопада 1997 р. // *Відомості Верховної Ради України*, 1998. № 11-12.
10. Ніколаюк С.І., Никифорчук Д.Й., Тихонов В.О., Тихонова О.В. Протидія незаконним операціям з металобрухтом: *науково-практичний посібник*. К.: КНТ, 2006. 102 с.
11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 4-те вид. К. : Юридична думка, 2007. 1184 с.
12. Кодекс України Про надра: Закон України від 27.07.1994 р.
13. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення : 21.08.2019).
14. Методичні рекомендації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил охорони надр (ст. 240 КК України). №13/3-1671 К. ГСУ МВС України, 2004. 31 с.
15. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : *монографія*. Х.: Діса плюс, 2015. 528 с.
16. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. Т. 2 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. 3-є вид. К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. 624 с.

Yu. Yermakov

SEARCH SIGNS OF CRIMINAL OFFENSES, COMMITTED IN THE FIELD OF USE USE AND PROTECTION

The relevance of the article is that the organized and latent nature of criminal offenses committed in the field of subsoil use and protection, their prevalence and inefficiency of the state system of combating illegal subsoil use, determines the use of ORD forces and means in detecting and preventing these criminal offenses. Highlighting the places and objects of search activity, it should be noted that they become so only in the presence of certain features, because it is the presence of features in the external characteristics of a person, object, document suggest their place (participation) in criminal activity. The article considers the search features of preparation and commission of criminal offenses in the field of use and protection of subsoil, by the following categories (and efficiency of use during search activities), namely: technological features; subjective features of persons as objects of search; legal features; objective signs; signs that indicate the creation (functioning) of a criminal chain in the field of use and protection of subsoil; signs that indicate the commission of a crime at a certain technological stage of subsoil use; documentary signs (signs of technical, intellectual forgery or forgery of documents, violation of the rules of document circulation); organizational features (indicating changes in certain organizational procedures, processes; indicating the absence (intentional or accidental) of the necessary organizational procedures; indicating the formality (or secrecy) of certain organizational activities); economic signs (signs of violation of financial legislation; signs of violation of accounting discipline; signs of artificial changes in economic indicators. These signs in most cases do not indicate the specific fact of preparation (commission) of a criminal offense or specific persons who prepare (commit) a criminal offense, but certain signs, it is possible with a high degree of probability to determine the method of committing a criminal offense and possible participants (or at least significantly narrow their range).

Keywords: *sphere of use and protection of subsoil, criminal offense, detection, signs.*